

тенденції / В. Г. Воронкова, С. В. Куцепал // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2015. – №63. – С.13–20.

3. Логинова И. О. Психология жизненного самоосуществления / И. О. Логинова; [науч. ред. Клочко В. Е.]. – Москва: Изд-во СГУ, 2009. URL: <http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/vtls:000440559>

4. Дрюк М. А. Современные концепции многомерности как новой парадигмы мышления / М. А. Дрюк // Вестник Московского университета. Сер. 7, Философия. – 2002. – №2. – С.30–46.

5. Власенко Ф. П. Віртуальна реальність як простір соціалізації індивіда / Ф. П. Власенко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. – №56. – С.208–217.

6. Джиган О. В. Философские аспекты использования сетевых технологий / Ольга Викторовна Джиган // ЭСГИ. – 2015. – №1 (5). – С.110–115.

7. Аксьонова, В. І. Формування комунікативної особистості в умовах глобалізації суспільства / В. І. Аксьонова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: зб. наук. пр. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА. – 2012. – С.63–77.

8. Turkle S. The second self: Computers and the human spirit. – Mit Press, 2005. – 215 p.

9. Turkle S. How computers change the way we think // The Chronicle of Higher Education. – 2004. – Т.50. – №21. – P.256–262.

10. Вірус цифрового слабоумства (всім батькам на замітку). – URL: <http://blyskavka.top/virus-tyfrovoho-slaboumstva-vsım-batkam-na-zamıtku/> – (дата звернення: 19.07.2017).

11. Литвиненко О. О. Концептуалізація поняття «мультимедіа» на основі соціокомунікативного підходу // Вісник Харківської державної академії культури: збірник наукових праць / Харківська державна академія культури. – Харків, 2010. – Вип.31. – С.181–190.

12. Сафонік Л. М. Смыслова мозаичность буття сучасної людини / Л. М. Сафонік // Гілея: науковий вісник, 2016. – Вип.114. – С.232–236.

13. Тарасенко В. В. Анализ сетевого мышления / В. В. Тарасенко // Философия науки и техники. – 2002. – №1. – С.54–72.

14. Андрианова Н. Жанрутворювальні механізми чату / Наталія Андрианова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2014. – Вип.1 (23). – С.6–11.

15. Леві–Строс К. Первісне мислення / К. Леві–Строс. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – 324 с.

16. Курбатов В. И. Виртуальная коммуникация, виртуальное сетевое мышление и виртуальный язык / Курбатов Владимир Иванович // Гуманитарий Юга России. 2013. – №4. – С.56–68.

17. Шеметова Т. Н. Клиповое интернет–сознание как тип прагматичного мышления / Т. Н. Шеметова // Вестник ННГУ. – 2013. – №4–2. – С.254–259.

18. Пан А. С. Укрощение цифровой обезьяны / А. С. Пан. – М.: АСТ, 2014. – 319 с.

References

1. Kastel's Manujel'. Stanovlenie obshhestva setevykh struktur / M. Kastel's // Novaja postindustrial'naja volna na Zapade. Antologija. – М.: Academia, 1999. – С.494–505.

2. Voronkova V. G. Kakim byt' specialistu informacionnogo obshhestva i jepohi interneta: konceptual'nye osnovanija i tendencii / V. G. Voronkova, S. V. Kucepal // Gumanitarnij visnik Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii. – 2015. – №63. – С.13–20.

3. Loginova I. O. Psihologija zhiznennogo samoosushhestvlenija / I. O. Loginova; [nauch. red. Klochko V. E.]. – Moskva: Izd-vo SGU, 2009. URL: <http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/vtls:000440559>

4. Druk M. A. Sovremennye koncepcii mnogomernosti kak novoj paradigmy myshlenija / M. A. Druk // Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 7, Filosofija. – 2002. – №2. – С.30–46.

5. Vlasenko F. P. Virtual'na real'nist' jak prostir socializacii' indyvıda / F. P. Vlasenko // Gumanitarnyj visnyk ZDIA. – 2013. – №56. – С.208–217.

6. Dzhigan O. V. Filosofskie aspekty ispol'zovanija setevykh tehnologij / Ol'ga Viktorovna Dzhigan // JeSGI. – 2015. – №1 (5). – С.110–115.

7. Aks'onova, V. I. Formuvannja komunikativnoi' osobystosti v umovah globalizacii' suspil'stva / V. I. Aks'onova // Gumanitarnyj visnyk Zaporiz'koi' derzhavnoi' inzhenernoi' akademii': zb. nauk. pr. – Zaporizhzhja: Vyd-vo ZDIA. – 2012. – С.63–77.

8. Turkle S. The second self: Computers and the human spirit. – Mit Press, 2005. – 215 p.

9. Turkle S. How computers change the way we think // The Chronicle of Higher Education. – 2004. – Т.50. – №21. – P.256–262.

10. Virus cyfrovogo slaboumstva (vsım bat'kam na zamıtku). – URL: <http://blyskavka.top/virus-tyfrovoho-slaboumstva-vsım-batkam-na-zamıtku/> – (data zvernennja: 19.07.2017).

11. Lytvynenko O. O. Konceptualizacija ponjattja «mul'tymedia» na osnovi sociokomunikativnogo pidhodu // Visnyk Harkivs'koi' derzhavnoi' akademii' kul'tury: zbirnyk naukovykh prac' / Harkivs'ka derzhavna akademija kul'tury. – Harkiv, 2010. – Vyp.31. – С.181–190.

12. Safonik L. M. Smyslova mozaic'hnist' buttja suchasnoi' ljudyny / L. M. Safonik // Gileja: naukovyj visnyk, 2016. – Vyp.114. – С.232–236.

13. Tarasenko V. V. Analiz setevogo myshlenija / V. V. Tarasenko // Filosofija nauki i tehniki. – 2002. – №1. – С.54–72.

14. Andrianova N. Zhanroutvorjuval'ni mehanizmy chatu / Natalija Andrianova // Naukovi zapysky Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu. Serija: Movoznavstvo. – Ternopil': Ternopil's'kyj nacional'nyj pedagogichnyj universytet imeni Volodymyra Gnatjuka, 2014. – Vyp.1 (23). – С.6–11.

15. Levi–Stros K. Pervisne myslennja / K. Levi–Stros. – К.: Ukrai'ns'kyj centr duhovnoi' kul'tury, 2000. – 324 s.

16. Kurbatov V. I. Virtual'naja komunikacija, virtual'noe setevoe myshlenie i virtual'nyj jazyk / Kurbatov Vladimir Ivanovich // Gumanitarij Juga Rossii. 2013. – №4. – С.56–68.

17. Shemetova T. N. Klipovoe internet–soznanie kak tip pragolichnogo myshlenija / T. N. Shemetova // Vestnik NNGU. – 2013. – №4–2. – С.254–259.

18. Pan A. S. Ukroshhenie cifrovoj obez'jany / A. S. Pan. – М.: AST, 2014. – 319 s.

Naydonov O. G., candidate philosophy sciences, docent, doctoral department of internationalization of higher education, Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), alexander.naydonov@yahoo.com.ua

Formation of new type of symbolic thinking in a network society

The purpose of the article is to dwell upon the emergence of a new type of symbolic thinking in a network society, which marks the process, transfer from the notion «place space» to the term «streams space». Flows of capital and information, flows of technologies and organizational interaction, flows of images, sounds and symbols – is one of the most typical features of modern society. The transformation of stylistic characteristics of this type of thinking can be defined as a specific way of perception of a new spatial-flow information and digital reality.

Essential features of a new type of thinking are multidimensionality, focus on the exchange of symbols and signs, but not by notions, textual and hypertextual character. Computer mediation of network communication, which is oriented mainly on the indicatory, but not explanatory nature, its anonymity forms, polyphony, transpersonality, noncentricity of personality thinking, and its mosaic clip picture of the world.

Keywords: information–digital reality; virtual reality; spatial flow; place space; multidimensionality, rapid cuts, polyphony, textuality of thinking.

* * *

УДК 171+159.9.01:316.4

Бяужева А. О.,
викладач кафедри філософії факультету соціології
і права, Національний технічний університет
України «Київський політехнічний інститут»
(Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ФАКТОР ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТА СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

Феномен ідентичності зобов'язаний своїм походженням і буттєвим статусом діалектичному взаємозв'язку індивіда та суспільства. Ідентичність виражає ідею тотожності, спадковості індивіда і його самосвідомості. Вона визначає, задає контекст існування людини, горизонт її самосвідомості, віддзеркалює різні способи демаркації буттєвих кордонів свого світу і самого себе. Це виявлення, усвідомлення і визначення меж Свого та Чужого, реального та нерального, можливого та неможливого.

Ключові слова: феномен ідентичності, самовизначення індивіда, типи ідентичності, регламентні норми ідеалу, соціальні яєвця і процеси, тенденції і перспективи розвитку, генезис індивідуального та суспільного буття.

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність проблематики ідентичності обумовлена як епістемологічними, так і соціальними процесами. Сучасна соціокультурна парадигма характеризується мінливістю, плюралістичністю соціального життя і культури й міжкультурною взаємодією, значущістю процесів «на межі», маргінальності. Разом з тим у культурі діє мегатренд інтегративних тенденцій глобалізації, які створюють умови для становлення сучасного культурного синтезу. Аспект самовизначення людини в мінливому світі набуває статусу ключової філософської проблеми сучасності. Поняття ідентичності набуло надзвичайно розлогого предметно-профільного застосування: його застосовують для потреб пояснення зміни співвідношення індивідуального та суспільного, біологічного та культурного, нетипового та стандартного, «інакшості» та одноманітності, глобального та локального (глокального) тощо.

Самовизначення індивіда відбувається істотним чином у процесі й на підставі порівняння, ототожнення себе з деяким ідеалом. Відсутність такого ідеалу апріорі прокладає шлях кризовим явищам і тенденціям у сфері ідентифікації, в результаті чого людина втрачає усвідомлення свого суспільного покликання, самоцінності. Такий стан породжує невпевненість, депресії і фрустрації, знекровлюючи цілепокладаючі орієнтири життя.

Втім, надто істотні регламентні норми ідеалу також призводять до різноманітних проблемних явищ і тенденцій – особливо, якщо відстань між символічною, уявною ідентифікацією (інтерпеляцією) з деяким ідеалом (орієнтиром, еталоном, взірцем) та індивідуальною дійсністю суб'єкта ідентифікації надто разюча. В цьому випадку індивід опиняється в полоні ілюзій, потрапляє в тенета цілепокладаючих орієнтирів, яким ніколи не судилося бути втіленими на практиці.

Ідентичність є ключовим елементом суб'єктивної реальності. Типи ідентичності – це соціальні продукти, відносно усталені елементи об'єктивної реальності. Як і будь-яка суб'єктивна реальність, ідентичність перебуває в діалектичному взаємозв'язку із суспільством, формується в результаті розгоргання суспільної процесуальності. Одного разу викристалізувавшись, вона видозмінюється або переформатовується під впливом соціальних відносин.

Соціальні процеси, пов'язані з формуванням і підтриманням ідентичності, детермінуються соціальною структурою; і навпаки – ідентичності, створені завдяки взаємодії індивідуальної свідомості та соціальної структури, реагують на цю соціальну структуру, зумовлюють її функціональні особливості. Різним історичним епохам притаманні специфічні ідентичності, але водночас ці історії творяться людьми, наділеними специфічними ідентичностями.

Соціально-історичні структури породжують типи ідентичності, які пізнаються в індивідуальних випадках. У цьому сенсі можна стверджувати, що в американця ідентичність інша, ніж у француза, у мешканців Нью-Йорка – ніж у жителів Лос-Анжелесу, у державних службовців – ніж у бізнесменів тощо. Світоглядно-аксіологічна орієнтація і поведінка в повсякденному житті значною мірою залежать саме від таких типізацій.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Різні аспекти ідентичності були предметом філософських

досліджень блискучої плеяди мислителів, серед яких на першочергову увагу заслуговують А. Адлер, П. Бергер, Л. Бінсвангер, Ж. Бодрійяр, Я. Буркхардт, Ю. Габермас, Г.–Г. Гадамер, М. Гайдеггер, Ф. Гваттарі, Е. Гуссерль, Ж. Дельоз, В. Дільтей, Е. Еріксон, С. Жіжек, С. Кьєркегор, К. Лоренц, П. Лукман, Г. Люббе, А. Маслоу, Р. Мей, Дж. Г. Мід, Е. Мінковські, В. Райх, Б. Рассел, П. Рікер, Д. Рісмен, К. Роджерс, Ж.–П. Сартр, Т. Тернер, В. Франкл, Е. Фромм, М. Фуко, Й. Гейзінга, К. Хюбнер, А. Шопенгауер, Т. Шюц, К. Ясперс.

У СРСР у 70–80-ті роки минулого століття найбільший внесок у концептуалізацію уявлень про ідентичність зробили такі видатні особистості філософської ойкумени, як М. Бахтін, М. Мамардашвілі та Е. Ільєнков.

На пострадянському просторі проблематика ідентичності входить до сфери дослідницьких пріоритетів Є. Бистрицького, О. Білого, Т. Воропай, С. Грабовського, М. Розумного, Г. Тульчинського, Б. Кримського, С. Хоружого.

Упродовж кількох попередніх десятиліть спостерігається концептуалізація ідентичності різного штибу: статевої, ролі, особистісної, професійної, усвідомленої, неусвідомленої, гендерної, соціальної тощо. Можна виокремити декілька підходів, котрі розглядають структуру, генезис, умови та особливості становлення й розвитку ідентичності, а також мають власну предметну сферу аналізу, а саме: психоаналітичний підхід, що включає в себе психоаналітичну концепцію Е. Еріксона; статусний підхід Дж. Марсія, ціннісно-вольовий підхід А. Ватермана; біхевіористський (І. Гофман, Л. Крапман, Дж. Мід, Р. Фогельсон, Ю. Габермас); когнітивний (Г. Брейкуелл, Дж. Тернер, Г. Теджфел); екзистенційно-гуманістичний (Д. Б'юдженталь, А. Міндел, Е. Міндел, К. Ясперс); структурно-динамічний підхід, до якого тяжіє переважна більшість вчених країн пострадянського простору (В. Агеєв, Н. Антонова, Г. Боришевський, В. Павленко, П. Лушин, Л. Шнейдер, В. Ядов).

Теоретичну і методологічну основу дослідження утворюють принципи соціокультурної детермінації ідентифікаційних процесів і явищ (А. Брушлинський, Л. Виготський, Е. Еріксон, О. Леонт'єв, Е. Фромм); положення соціального конструкціонізму в соціальній психології (П. Бергер, Т. Лукман, Р. Харрі); теорії соціальної ідентичності та соціальної самокатегоризації (Дж. Тернер, Ж.–К. Дешам, Н. Дюбуа); теорії інформаційного суспільства (Д. Белл, М. Кастельс, Е. Тоффлер); загальнонаукові принципи соціокультурної зумовленості психічних процесів і явищ (А. Асмолов, Л. Виготський, І. Кон, О. Леонт'єв, А. Лурія, Р. Майер, С. Московічі, С. Рубінштейн, А. Теджфел, Е. Фромм); теоретичні положення та принципи, сформульовані у соціальній психології та психології особистості (К. Абульханова-Славська, А. Асмолов, А. Свенцицький); загальна теорія системних досліджень (В. Афанасьєв, І. Блауберг, Е. Юдін); кроскультурний підхід і етнопсихологія (Дж. Беррі, А. Леонт'єв, В. Хотинець).

Особливе значення для розробки теоретико-методологічного підґрунтя дослідження ідентичності мають теоретичні й практичні дослідження феномену ідентичності та її трансформації (Ф. Барт, П. Бергер, Е. Еріксон, Ч. Кулі, Дж. Марсія, Г. Мід, А. Теджфел, Дж. Тернер, З. Фрейд); підхід до вивчення процесів соціального сприйняття і пізнання в контексті реальних соціальних

груп (Г. Андрєєва, Т. Стефаненко); дослідження з проблем життєвих і часових перспектив особистості (М. Гінзбург, Дж. Нюттен, К. Платонов); концептуальні підходи до осмислення цінностей (Б. Братусь, Д. Леонтєв).

Існуюче розмаїття підходів до визначення поняття ідентичності уже саме по собі спорнує дослідника якомога пильніше поглянути на це явище. Тим більше, що значна частина істотних аспектів ідентифікаційної проблематики все ще перебуває на периферії уваги, а значить потребує комплексного, системного аналізу і концептуалізації пріоритетів як теоретичного, так і праксеологічного гатунку.

Виклад основного матеріалу. Термін «ідентичність» почав широко використовуватися з 50-х років ХХ століття і символізував собою спроби соціологів встановити, «ким насправді є хтось як такий». Загалом можна констатувати домінування трьох дисциплінарно різних і автономних, хоч і співвідносних один з одним, розуміння ідентичності: в логіці (некласичній), у філософії (насамперед некласичній) та в соціогуманитарному знанні (психологія, соціологія, антропологія).

Якщо взяти загальний логічний ракурс, то розгляд ідентичності пов'язаний із поняттям тотожності. Від Парменіда й Аристотеля розпочалась традиція наділення «тотожності» більш фундаментальним значенням, ніж «відмінності». Подальший розвиток це міркування отримало у філософії Р. Декарта й Б. Спінози, а найбільш повно висвітлено у філософії тотожності В. Шеллінга. У цій світоглядній традиції ідентичність тлумачиться самототожністю структур «чистого» мислення, яка безпосередньо дана й самоочевидна, що заперечує її відмінність (інакшість) і зміну як причину відмінності. Г. Гегель намагався продемонструвати тотожність процесу пізнання предмета і самого предмета, мислення і буття.

Інше тлумачення ідентичності сягає світоглядної концептуалістики Геракліта, який відштовхувався від буттєвої логіки мінливості й нетотожності буття. Згодом софісти здійснили так званий антропологічний поворот у філософії, привернувши увагу до унікальності людського буття, котре репрезентує світ у суб'єктивний спосіб. Наступною фазою можна вважати традицію, започатковану Локком і продовжену Юмом, який обґрунтував тезу про формування ідентичності не «зсередини» людини, а «ззовні», з позицій соціальних (корпоративних) пріоритетів, статусів, репутації тощо. Принагідно зазначимо, що в межах саме цієї традиції була вперше постульована теза про «конструйованість» ідентичність [9, с. 70].

Під егідою деяких концептуальних положень екзистенціалізму було виявлено, що успішність конструювання людського буття залежить не лише (і здебільшого не стільки) від самого індивіда, скільки від схвалення «Значущих Інших». Люди апіорі не можуть реалізувати потенціал своєї індивідуальності поодиноці, тому змушені повсякчас співвідносити себе з кимось (чимсь) зовнішнім щодо них [5, с. 272].

Критика філософії тотожності була продовжена постструктуралізмом і філософською герменевтикою. Ж. Дельоз і Ж. Дерріда поставили під сумнів примат «тотожності» над «відмінністю». Вони надали ідентичності статусу «триваючої проблемності», а не

«усталеної реальності». На відміну від тотожності, яка належить минулому, «визнає арбітраж минулого» і «апелює» лише до нього, ідентичність відкрита в майбутнє. У постструктуралістській традиції ідентичність – це постійне конструювання «Я» з ілюзій щодо себе самого і перманентне тестування цього «Я» інтер-простом на предмет легітимації [6, с. 8].

Істотний імпульс універсалізації проблематики ідентичності дав Е. Еріксон, який пов'язував ідентичність з «усвідомленням себе як цілісності». Інший концептуальний підхід був запропонований Дж. Мідом та Ч. Кулі, які витлумачували ідентичність результатом соціальної інтеракції і фактором, котрий зумовлює соціальну інтеракцію. В межах цих світоглядних засновків особистісний інтеграл генерується на основі властивостей, які продукуються в процесі соціальної взаємодії. Індивід позиціонує себе таким, яким його бачать інші. Дж. Мід розрізняв дві складові «самоті» (ідентичності): перша є результатом інтерналізації соціальних ролей і очікувань, друга – активна інстанція, завдяки якій індивід може не лише ідентифікувати себе з інтерналізованими ролями, а й дистанціюватися від них.

Ці погляди дали поштовх розробці «теорії ролей» (Р. Тернер, Х. Беккер). Ідентичність була уподібнена соціальній ролі, а переідентифікація почала тлумачитися зміною ролей. У такій системі світоглядних координат ідентичність віддзеркалює відповідність передбаченої соціальним статусом нормативної ролі її рольовому виконанню (адекватність актора вимогам ролі). Припускається можливість сукупності рольових образів, тобто декількох ідентичностей. Відповідно соціалізація набуває ознак засвоєння рольового репертуару й інтеріоризації рольового досвіду, застосування його до потреб практики. Поряд з поняттями ролі та соціалізації важливе значення в розробці проблематики ідентичності має введене Р. Мертоном поняття «референтної групи», по відношенню до якої відбувається ідентифікація індивіда. Згідно з Р. Мертоном, ідентичність індивіда є результатом його ідентифікації зі значущим колективом.

З. Фрейд витлумачував ідентифікацію «несвідомим процесом наслідування», когерентним первісній емоційної прихильності дитини до матері, емоційній спорідненості з нею. Таке ототожнення дитиною себе з батьками та іншими авторитетами передбачає інтеріоризацію моральних норм і заборон, цінностей і форм поведінки суб'єктів наслідування. Ідентифікація – один з найважливіших механізмів соціалізації. Він полягає в ототожненні індивідом себе з певною спільнотою. Ідентифікація сприяє засвоєнню зразків і стереотипів поведінки, притаманних членам значущої групи, прийняттю групових норм, цілей, соціальних ролей, настанов, ідеалів.

У структурі ідентичності можна виокремити індивідуальний та соціальний рівні: якщо індивідуальна ідентичність являє собою сукупність характеристик, які забезпечують індивіду якісні параметри унікальності (принаймні оригінальності), то соціальна ідентичність є результатом ідентифікації індивіда з очікуваннями і нормами його соціального середовища [3, с. 95].

Слід зазначити, що в соціальній філософії та соціології ідентичність позиціонується як вмонтованість людини в проінтерпретовані нею соціальні категорії, з якими пов'язані певні «картини світу», цінності

й норми, життєві плани людини, а також система усталених взаємодій і соціальних контактів [4, с. 77–78].

За словами М. Гайдегера, єдність тотожності – це основна ознака буття сущого. Не так важливо, де і як ми зустрічаємось із сущим, у будь-якому разі «тотожність гукає до нас». Виходячи з цього концептуального засновку, ідентичність апіорі заперечує відмінності (бо виключає інше буття, а відтак і те, що виявляється причиною інакшості – мінливість, зміну). Саме тому поняття ідентичності перебуває в епіцентрі критики західноєвропейської філософської традиції. Наприклад, Т. Адорно дезавує «мислення ідентичності», оскільки воно систематично ігнорує «нетотожне». «Філософії ідентичності» Адорно протиставляє свою «негативну діалектику». Реабілітації «відмінності» і позиціонування його первинності перед ідентичністю присвячені праці Ж. Дельоза «Відмінність та повторення» та Ж. Дерріда «Лист та відмінність».

У класичній філософській традиції ідентичність – це фундаментальна характеристика буття, котра припускає збереження тотожності самому собі, є найважливішою характеристикою особистості, означає єдність, цілісність індивіда в часі й просторі, протистоючи «інакшості» (Платон, Арістотель, Лейбніц, Гегель, Шеллінг), в постмодерністській традиції – концепція відсутності, втрати індивіда як центра і джерела тотожності (Дельоз, Дерріда).

У психології ідентичність розуміється як найважливіший елемент системної структури особистості. В межах психоаналітичної парадигми вивченням ідентичності займалися З. Фрейд, А. Адлер, К. Г. Юнг, К. Хорні, Г. Салліван, Е. Фромм, Ж. Лакан, Е. Еріксон. Уявлення про ідентифікацію як про процес набуття нових форм поведінки об'єднує прихильників біхевіоризму. Акцент на роль символічної комунікації у формуванні ідентичності притаманний представникам символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Ч. Кулі, Р. Фогельсон). У когнітивно орієнтованій психології ідентичність розглядається як когнітивна система («Я–концепція»), що визначає поведінку за відповідних умов і утворена особистісною та груповою підсистемами (Х. Теджфел, Дж. Тернер, Р. Брейкуел, С. Московічі).

У соціології розвиток проблематики ідентичності пов'язаний з поняттями «роль», «соціалізація», «референтна група». Ці аспекти знайшли відображення у працях Р. Тернера, Х. Беккера, І. Гоффмана, Р. Мертона, П. Бергера, Т. Лукмана, П. Бурдьє. Дослідження ідентичності у філософії пов'язане з дискурсом буття, його тотожністю свідомості, а також із розвитком категорії «індивідуальність». Принцип тотожності буття й свідомості з різних методологічних позицій відстоювали Парменід, Арістотель, Р. Декарт, Б. Спіноза, Дж. Берклі, Д. Юм, Г. Гегель, Ф. Шеллінг, М. Гайдеггер.

Пріоритет тотожності над розбіжністю поставили під сумнів Т. Адорно, М. Горкхаймер, Ж. Дерріда. Загалом дискурс індивідуальності є наскрізним у філософській рефлексії: зокрема, він виразно простежується у працях Дж. Локка, Г. Лейбніца, І. Фіхте, В. Гумбольдта, С. К'єркегора, Ю. Габермаса. Значення знаково–символічних систем (в першу чергу мови) і феноменів комунікації у формуванні структур ідентичності відзначали В. Гумбольдт, Л. Вітгенштейн, О. Розеншток–Хюссі, Г. Гадамер, П. Рікер, У. Еко.

Проблематика автентичності ідентичності посідає істотне місце у філософії життя (Ф. Ніцше, В. Дільтей, Г. Зіммель, А. Бергсон, М. Шелер).

На згадку заслуговує підхід до дослідження феномену ідентичності в англо–американській літературі, що знаходиться на перетині психології та соціології. Ч. Кулі та Дж. Г. Мід продемонстрували, що особистісна ідентичність не є апіорним імперативом людини, а складається з властивостей, які відшліфовуються в процесі соціальної взаємодії («соціальної інтеракції»). Ідеї Кулі та Міда дали поштовх розвитку «символічного інтеракціонізму» і «теорії ролей», своєрідним синтезом яких стала «драматична модель» ідентичності І. Гоффмана.

Ще один напрям, що істотно розвинув проблематику ідентичності, пов'язаний з іменами Х. Арндт та П. Рікера. Для цих філософів, які мають безпосереднє відношення до мовного лінгвістичного, інтерпретативного повороту, характерне прагнення визначити єдність і цілісність досвіду «Я» у спосіб нарративу, оповіді особистості про себе. Автобіографія є структурою «нарративної ідентичності» [10, с. 266].

Також слід зазначити, що існує чимало концепцій, які хоч безпосередньо й не використовують термін ідентичність, однак ця проблематика посідає в їх світобаченні істотне місце. Йдеться насамперед про психоаналітичну традицію в особі З. Фрейда, Е. Еріксона, Ж. Лакана і пов'язаних з нею гендерні дослідження, а також про деяких представників аналітичної філософії (Л. Вітгенштейна, Дж. Серля, Г. Райла). Ця тематика значною мірою також притаманна працям М. Мамардашвілі та В. Подороги. Феномен індивідуальної ідентичності так чи інакше розглядається на рівні фундаментальних історико–філософських та історико–культурних досліджень з історії суб'єктивності А. Рено, Л. Баткіна.

Міждисциплінарні дослідження оперують ідентичністю передовсім як інтегрованим набором можливих форм розумової, фізичної, соціальної діяльності, за-своєваних індивідом (Е. Еріксон, Т. Еберт, А. Грамші, Ю. Крістева).

Індивідуальна ідентичність є набором індивідуальних характеристик, які дають підстави для предметного розмежування індивіда від інших людей. Завдяки цьому індивід стає подібним собі (самототожним) і водночас відмінним від інших. Інтеграція індивіда в суспільство супроводжується процесом формування його соціальної (надіндивідуальної) ідентичності. Ототожнюючи себе з іншою людиною, каноном чи взірцем, усвідомлюючи себе частиною суспільства, індивід апіорі й апостеріорі поділяє істотні надіндивідуальні цінності, світоглядні пріоритети, визнає і підкоряється соціальним нормам і засвоює соціальні ролі.

Для позначення особистісної ідентичності англійською літературою часто використовується термін «ідентичність усвідомлення» (awareness identity), тоді як для соціальної ідентичності – «ідентичність належності» (belonging identity) [7, с. 108]. Якщо соціальна ідентичність проявляється при зосередженні на аспекті тотожності, то індивідуальна – при концентрації уваги на відмінностях. Якщо індивідуальна ідентичність є самовизначення у термінах світоглядно–аксіологічних, телеологічних, інтелектуальних, етичних і фізичних

ознак, то соціальна (надіндивідуальна) ідентичність визначається належністю людини до таких соціальних категорій, як раса, національність, клас, вік, стать тощо. Усвідомлення своєї totoжності з етносом, статтю, професійною групою, спільнотою в межах єдиної держави становить сутність відповідно етнічної, гендерної, професійної та громадянської ідентичності [2, с. 234].

Інтеграція індивіда в суспільство супроводжується процесом формування його соціальної (надіндивідуальної) ідентичності. Ототожнюючи себе з іншою людиною, групою та взірцем, усвідомлюючи себе частиною суспільства, індивід так чи інакше поділяє деякі істотні надіндивідуальні цінності, світоглядні пріоритети, визнає і підкоряється соціальним нормам і засвоює соціальні ролі. Соціальна ідентичність складається з тих аспектів образу «Я», які зумовлені сприйняттям індивідом себе як члена відповідної соціальної групи. Для прикладу, «Я-образ» може бути симбіотичним усвідомлення себе в кількох іпостасях водночас: ви можете позиціонувати себе як представником певного гедеру, вікової, фахово-кваліфікаційної категорії, аксіологічно-стилістичних уподобань тощо. Це абсолютно несуперечлива, гармонійна в своїй єдності ідентифікаційна багатоманітність [1, с. 96].

Варто зауважити, що генерування і функціонування індивідуальної та надіндивідуальної ідентичності апіорі й апостеріорі істотно утруднені в суспільстві, в якому порушуються природні права людини, можливості творчої реалізації особистості тощо. Тим не менше, індивід завжди орієнтується на деяку особистісну ідентифікаційну стратегію «тут-і-тепер» – на те, що він має втілювати в життя попри будь-який перебіг подій на рівні надіндивідуальному і загальносуспільному [11, с. 110].

Ідентичність слід відрізнити від феномену ідентифікації. З огляду на їх термінологічну й сутнісну спорідненість, варто з'ясувати, як співвідносяться між собою ці явища. Отже, якщо ідентичність включає різні аспекти, то ідентифікація є змалюванням цих аспектів. Ідентичність – це результат, відстоювання і захист себе, натомість ідентифікація є пристосуванням, процесом постійного вибору, ухваленням норм, стереотипів, пріоритетів і преференцій. Тому на кожному рівні змалювання процес ідентифікації передуює осмисленню ідентичності. Іншими словами, ідентифікація та ідентичність співвідносяться між собою як процес та результат цього процесу.

Слід зазначити, що чимало дослідників визначають соціальну ідентичність як «результат процесу соціальної ідентифікації, під яким розуміється процес визначення себе через членство в соціальній групі» [8, с. 104]. Якщо ідентифікація вказує на процес, тривалість дії, то ідентичність є відносно статичним феноменом, результатом ідентифікації. З визначення ідентифікації зрозуміло, що йдеться про процес інтерналізації зовнішніх соціальних настанов, який дозволяє співвіднести себе та інших з існуючою реальністю.

У соціальних дисциплінах ідентифікація та ідентичність репрезентовані процесом та результатом самоототожнення індивіда з деякою людиною, групою, орієнтиром, взірцем. Ідентифікація постає одним із механізмів соціалізації особи, за допомогою якого

засвоюються норми поведінки, цінності й значущі регламентні норми буттєвості тих соціальних груп чи окремих індивідів, з якими людина себе ідентифікує.

Висновки. Концептуалітика ідентичності поліаспектна й багаторівнева. У різних народів її змістовні складові перебувають на різних щаблях пріоритетності. Питань і проблемних аспектів безліч. Приміром, чому в одних випадках індивід мислить і діє як унікальна, неповторна й цілком суверенна особистість, а в інших – як уніфікована, стандартизована, позбавлена особистісної родзинки атрибутивна складова соціального механізму? І найгостріший аспект: в якій мірі самоусвідомлення детерміноване соціальною ідентичністю, а в якій – уявленнями про себе як самотутню особистість, тобто індивідуальною ідентичністю?

Самопізнання як процесу самоусвідомлення відводиться привілейований статус в ієрархії пізнавальної діяльності. Сутність запитання формулюється здебільшого з точки зору можливості пізнання людиною самої себе, а саме: 1) чи може суб'єкт пізнання бути водночас і об'єктом; 2) що в більшій мірі визначає пізнання – суб'єкт чи об'єкт; 3) що відбувається за умови їх одночасного суміщення?

На відміну від уявної, віртуальної, симульованої ідентичності, вже більш поширеної в епоху постмодерну, реальна ідентичність є істотним змістовним фактором повсякденної життєдіяльності кожного індивіда і соціуму. Ця контекстуальна «тінь батька Гамлета» фактично «зачитує вироки долі», оскільки здійснює перманентний детермінативний вплив на прийняття рішень щодо будь-яких «так» чи «ні» нашого буття.

Список використаних джерел

1. Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию / Пер. с нем., под общ. ред. Н. А. Головина, В. В. Козловского. – СПб.: Алетейя, 2000. – 272 с.
2. Алле М. Поведении рационального человека в условиях риска: критика постулатов и аксиом американской школы // THESIS. – 1994. – №5. – С.217–241.
3. Баранова Т. С. Эмоциональное «Я–Мы» (опыт психо-семантического исследования социальной идентичности) // Социология: методология, методы, математические модели. – 2002. – №14. – С.70–101.
4. Кессиди Ф. Х. Глобализация и культурная идентичность / Ф. Х. Кессиди // Вопросы философии. – 2003. – №1. – С.76–79.
5. Леви–Строс К. Путь масок / К. Леви–Строс; Пер. с фр., сост., вступ., ст. и примеч. А. Б. Островского. – М.: Республика, 2000. – 399 с.
6. Леонтьев Д. А. Лабиринт идентичностей: не человек для идентичности, а идентичность для человека // Философские науки. – 2009. – №10. – С.5–10.
7. Лэйнг Р. Д. Я и Другие / Р. Д. Лэйнг. – М.: Независимая фирма «Класс», 2002. – 192 с.
8. Микляева А. В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования [Электронный ресурс]: монография / А. В. Микляева, П. В. Румянцев. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. – 190 с.
9. Уханов Е. В. Идентичность в сетевых коммуникациях // Философские науки. – 2009. – №10. – С.59–71.
10. Habermas J. The theory of communicative action. – Boston: Beacon Press, 1984. – 457 p.
11. Reid T. Of Identity / T. Reid // Personal Identity / Edited by J. Perry. – Berkeley: University of California Press, 2003. – P.107–112.

References

1. Abel's X. Interakcija, identichnost', prezentacija. Vvedenie v interpretativnuju sociologiju / Per. s nem., pod obshh. red. N. A. Golovina, V. V. Kozlovskogo. – SPb.: Aletejja, 2000. – 272 s.

2. Alle M. Povedenii racional'nogo cheloveka v usloviyah riska: kritika postulatov i aksiom amerikanskoj shkoly // THESIS. – 1994. – №5. – S.217–241.
3. Baranova T. S. Jemocional'noe «Ja–My» (opyt psihosemantičeskogo issledovanija social'noj identičnosti) // Sociologija: metodologija, metody, matematičeskie modeli. – 2002. – №14. – S.70–101.
4. Kessidi F. X. Globalizacija i kul'turnaja identičnost' / F. X. Kessidi // Voprosy filosofii. – 2003. – №1. – S.76–79.
5. Levi–Stros K. Put' masok / K. Levi–Stros; Per. s fr., sost., vstup., st. i primech. A. B. Ostrovskogo. – M.: Respublika, 2000. – 399 s.
6. Leont'ev D. A. Labirint identičnostej: ne chelovek dlja identičnosti, a identičnost' dlja cheloveka // Filosofskie nauki. – 2009. – №10. – S.5–10.
7. Ljeing R. D. Ja i Drugie / R. D. Ljeing. – M.: Nezavisimaja firma «Klass», 2002. – 192 s.
8. Mikljaeva A. V. Social'naja identičnost' lichnosti: sodержanie, struktura, mehanizmy formirovanija [Elektronnyj resurs]: monografija / A. V. Mikljaeva, P. V. Rumjanceva. – SPb.: Izd-vo RGPU im. A. I. Gercena, 2008. – 190 s.
9. Uhanov E. V. Identičnost' v setevykh kommunikacijah // Filosofskie nauki. – 2009. – №10. – S.59–71.
10. Habermas J. The theory of communicative action. – Boston: Beacon Press, 1984. – 457 p.
11. Reid T. Of Identity / T. Reid // Personal Identity / Edited by J. Perry. – Berkeley: University of California Press, 2003. – P.107–112.

Baiuzheva A. A., lecturer of Philosophy, Department of Sociology and Law of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (Ukraine, Kyiv), gileya.org.ua@gmail.com

Identity as factor of individual and social existence

The phenomenon of identity depends on the dialectic interconnection between an individual and society for its origin and status of existence. The identity expresses an idea of identity, succession of an individual and his/her self-consciousness. It defines and creates the environment of the existence of human, the horizons of his/her self-consciousness, it reflects different ways of demarcating the borders of existence and himself/herself, it reveals, realizes and defines the borders of MY and OTHER, real and unreal, possible and impossible.

Keywords: the phenomenon of identity, self-identification of an individual, types of identity, regulations of an ideal, social phenomena processes, trends and perspectives of development, genesis of an individual and social existence.

* * *

УДК 177.72:130.2

Бігун Р. В.,
аспірант кафедри філософії, соціології
та релігієзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет ім. Василя Стефаника»
(Україна, Івано–Франківськ),
bigunroman19@gmail.com

КАТЕГОРІЯ МИЛОСЕРДЯ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Милосердя розглядається в контексті культури як ключова етична категорія. Підкреслено значну роль останньої для духовного та гуманістичного зростання особистості шляхом практичного втілення її у реальному житті. Охарактеризовано взаємозв'язок милосердя та любові, акцентовано увагу на амбівалентному характері категорії милосердя, її співвідношенні із жорстокістю. Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні значення категорії милосердя в контексті культури.

Ключові слова: мораль, милосердя, справедливість, співчуття, любов, жорстокість.

У сучасному суспільстві, яке переживає період загострення соціальних, економічних, глобальних і т.п. кризових проблем, особливий дослідницький інтерес гуманітаріїв викликають питання, що пов'язані з аналізом милосердя і його антоніма – жорстокості. Ці питання регулярно виникають у ході публічних дискусій щодо правової і культурної легітимациї страти, в межах

і можливостях благодійної діяльності, моральної «ціни» революцій, ідеологічного та релігійного виправдання тероризму, евтаназії, пересадки органів тощо. Слід зазначити, що милосердя в культурологічних дослідженнях визначається за допомогою термінів різного понятійного ряду, таких як моральна цінність, еволюційна константа культури, етичний імператив. Основним завданням даної статті є розгляд милосердя виходячи з методологічних установок сучасної культурології, де найбільш плідним є вивчення культури як концептосфери.

У сучасній гуманітаристиці можна зафіксувати кілька методологічних шкіл, які вивчають поняття милосердя. Відзначимо насамперед книгу П. Гільберта, в якій він узагальнює цілу низку точок зору вчених, що розглядають означену проблему [2]. Згідно з його позицією, сприйняття милосердя носить суто індивідуальний характер і залежить від ставлення до інших людей, їх ставлення до індивіда і від сприйняття самого себе. Слід виділити і роботу С. Шпрехера та Б. Фера, де фіксується шкала «милосердної любові». Ці психотерапевтичні дослідження були продовжені Л. Андервудом [3], який звернув увагу на визначення «милосердної любові» як поведінкового, емоційного і когнітивного ставлення до інших людей, яке сконцентроване на турботі про них у період, коли вони потребують допомоги, перебувають у стані емоційної, духовної і матеріальної кризи. Надалі поняття «милосердної любові» у фахівців цього напрямку було перетворене в поняття «милосердя», яке трактувалося як властиве людині, її природі від самого початку і носило досоціальний характер.

У роботі К. Овейса, Е. Хорберга і Д. Келтнера милосердя досліджується як категорія, яка передусім впливає на соціокультурну ідентичність індивідів і груп людей. Це поняття пов'язане з поняттям гордості, показується їх взаємовплив у контексті процесів ідентифікації [4]. В О. Г. Логунової категорія милосердя вивчається через мережу взаємопов'язаних соціальних практик: релігійних, художніх, лінгвістичних. Розгляд милосердя як певної форми соціальної діяльності має важливе значення у виявленні його соціально-філософської суті [7, с. 20].

Мета дослідження. Теоретично обґрунтувати значення категорії милосердя в контексті культури, показати її роль і вплив на духовне та гуманістичне зростання індивіда.

Узагальнюючи основні парадигми вивчення даного феномену, можна виявити їх відповідність базовим методологічним позиціям у культурології, виходячи з яких досліджувалися феномени культури. Історично перша методологічна установка пов'язана з еволюційною концепцією, яка домінує як у біології, так і в культурній антропології з другої половини XIX ст. Тут особлива увага звертається на біологічні, досоціальні основи милосердя, аналогії якого знаходять у життєдіяльності різних видів тварин. Передбачається, що ця здатність (бути милосердним) була збережена в ході природного відбору, інакше б вона зникла, бо не сприяла б збереженню тих чи інших видів тварин. Насамперед така точка зору ґрунтується на методологічному конструкті Ч. Дарвіна, який у своїй відомій праці «Походження людини і статевий відбір»